

КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ОММАВИЙ ОНЛАЙН ОЧИҚ КУРСЛАРНИНГ ЎРНИ

Ботирова Низора Койировна

*Бухоро вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва
уларнинг малакасини ошириш институти*

Аннотация

Электрон таълимнинг ривожланиши таълим жараёнига унинг самарали тадбиқ этилиши амалиётини янада кенгайтириб, ҳозирги замон таълимининг ривожланишида асосий вазифаларни белгилаб берувчи замонавий тенденциялар ва мавжуд жаҳон тажрибасига диққат билан назар солишни талаб этмоқда. Таълим тизимида оммавий онлайн очиқ курслардан фойдаланиш касбий билим ва малакаларининг ошишига олиб келади.

Калит сўзлар: электрон, таълим, SCORM, LMS, Coursera, платформа, Moodle, Udacity, инновацион, мультимедия, EdX.

Мамлакатимизда рақамли инновацион технологиялар асосида таълим-тарбия тизимини ташкил этиш, уни такомиллаштириш, миллий заминини мустаҳкамлаш, ижтимоий фаол ва юқори малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашни жаҳон андазалари даражасига кўтариш энг долзарб масалалардан биридир. Таълим тизимини рақамлаштириш, фанларни ўқитишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш, уларнинг методик таъминотини такомиллаштириш, талабаларнинг касбий кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш, машғулотларни мультимедия ва педагогик дастурий воситалар орқали олиб бориш тадқиқ қилинмоқда.

Ўқувчиларни ўқитиш ва билимларини баҳолашнинг замонавий услубларини жорий қилиш, шу жумладан рақамли ўқув воситалари ва

масофавий таълим шаклини кенг қўллаш, шунингдек, таълим жараёнини умумий касб маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган фанлараро модуллардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Таълим тизимида электрон таълим муҳитини яратиш тузилмалари турли туман бўлиб, таълимга йўналтирилган масофавий таълимнинг дастурий маҳсулотлар орасида электрон таълим муҳитини қўллаб-қувватлашнинг бир қатор махсус воситаларини ажратиш, улардан масофали таълим жараёнини ташкил этишнинг технологик муаммосини ҳал этиш учун фойдаланилмоқда.

Электрон таълимни муваффақиятли амалга оширилиши аниқ талабларга жавоб берадиган дастурий таъминотни тўғри танлашга асосланган. Ушбу талаблар ўқувчининг ўқишга бўлган эҳтиёжлари, ўқитувчи ва администраторларнинг ўқитишга бўлган эҳтиёжлари билан белгиланади. Электрон таълим муҳитини ташкил қилиш воситаларига: дастурий таъминот маҳсулотларига муаллифлик қилиш (Authoring Packages), таълимни бошқариш тизимлари (Learning Management Systems - LMS), таркибни бошқариш тизимлари (ўқув курсларининг мазмуни) (Content Management Systems - CMS), таълим контентини бошқариш тизимларини ўрганиш (Learning Content Management Systems - LCMS), таълимни қўллаб-қувватловчи тизимлар (Learning Support Systems-LSS), таълимий платформалар (Learning Platforms - LP) ва бошқалар киради [98].

SCORM (Shareable Content Object Reference Model) - бу электрон таълим муҳитини яратиш учун халқаро стандарт бўлиб, ўқитиш жараёнини бошқариш тизими тузилиш усулини ва контент ўқитишни белгилайди, ҳамда бошқа SCORM келишиладиган тизимлар билан яхши ишлай олади.

Масофали курс ишлаб чиқувчилари ягона стандартга риоя қилишлари талаб этилади. SCORM тўпламига .zip архивига жойлаштирилиб, унинг ичида файллар маълум бир иерархияда жойлашган бўлади. LMS да SCORM тўпламини очиш DVD плеерда дискни очиш каби осон. SCORM дан олдин ҳам

расмлар, видеолар ва матнлар билан электрон дарс учун керак бўлган ҳамма нарсани архив яратиш мумкин эди. Аммо бундай архив файллари ўқув тизимида очилиши қийин, ёки умуман очилмас эди. Курснинг LMSда ишлаши учун файлларни тўғри тартибга солиш, уларнинг ўзаро алоқаси учун код ёзиш муҳим бўлиб, қоидаларини тушуниш учун техник билим ва тушунишни талаб қилади.

SCORMнинг қуйидаги имкониятлари бор:

1-имконият. Мослик. SCORM курсини деярли ҳар қандай масофавий ўқитиш тизими «тушунади». Ривожланишни сақлаш. Талаба бир вақтнинг ўзида бутун дарсни бажариши шарт эмас. Буни босқичма-босқич амалга ошириши ҳам мумкин. Масалан, ярим соат ишлайди, ўн дақиқа дам олади, дарсни яна тўхтаган жойидан давом эттиради. Тизим ишламай қолса ёки курс тасодифан ёпилса ҳам, бажарилган ишлар сақланиб, кейинчалик давом эттириш мумкин.

2-имконият. Қайтар алоқа. Биз талабанинг ўзлаштиришини баҳолай оламиз. Талаба бутун электрон дарсни тугатгандан сўнг, ўқув тизими уни қанча баҳо олганлигини кўрсатади.

Курснинг аниқ таркиби. Биз курснинг аниқ тузилишини яратишимиз ва бўлимларга ўтиш қоидаларини белгилашимиз мумкин. Масалан, талаба аввал маърузани ўрганиши керак, сўнгра видео дарсни тинглаши керак, шундан кейингина у текшириш тестига ўтиши мумкин.

3-имконият. Модуллик. SCORM курсидаги ўқув материали алоҳида блоklar - модуллардан иборат бўлиб, LMS орқали ҳар бир модулдан бошқа ҳар қандай курсда ҳам фойдаланиш мумкин. Электрон таълим муҳитини онлайн ва офлайн кўринишида ташкил этиш мумкин. Онлайн ва офлайн маъно жиҳатидан бир-бирига қарама-қарши бўлган сўзлар бўлиб, инглиз тилидан: онлайн -“чизикда бўлиш”, офлайн –“чизикдан узилган” маъносини англатиб, онлайн таълимда ўқитувчи ҳам талаба ҳам бир вақтда тармоқ орқали ўқитиш ва ўқиш амалга оширилади. Офлайн да эса, ўқитувчи ихтиёрий вақтда ўқув

материалларини масофали таълим дастури (Moodle, интернет сайт) га жойлаштиради, талаба ихтиёрый вақтда ўқув материалларини ўрганиб, топшириқларни, тестни бажариб, баҳо олади. Масофали таълимда синхрон ва асинхрон турларга бўлинади. Синхрон машғулотларда талаба ва ўқитувчи белгиланган вақтда онлайн режимида алоқада бўлишади. Дарслар реал вақтда, худди аудиториядаги каби давом этади. Онлайн режимида Zoom тизимидан фойдаланиш, чат-дарсларни ташкил этилиши масофали таълимнинг синхрон турига мос келади.

Асинхрон ўқитишда интернетдан ўқувчиларга топшириқлар юборилади, талаба қачон ўқиш кераклигини ва маълум бир мавзунини ўрганишга қанча вақт ажратишини ўз танлайди, бажаради, жўнатади. Ўқитувчи ўзига қулай вақтда ишни текширади ва шарҳларини қолдиради, бунга мисол қилиб Moodle тизимида дарсларни ташкил этишни келтиришимиз мумкин. Moodleдаги иш жараёни синхрон ҳам бўлиши мумкин.

Кейинги йилларда оммавий очик онлайн курслар (Massive Open Online Courses, MOOC) яратишга катта эътибор қаратилмоқда. MOOC ларда ҳамма максимал тарзда самарали усул билан билимни жойлаш имконини берадиган махсус технологик платформани ўзгартиради. MOOC турли хил мавзуларда масофавий ўқитишни таклиф қилади ва компьютер ҳамда Интернетга эга бўлганлар учун очик тизимдир. MOOC курсларининг мақсади – ўқитувчилар ва ўқувчиларни бутун дунё бўйлаб бир-бири билан боғлаш ҳисобланади. Ушбу платформалар (Moodle, Coursera, Udacity, edX) ни махсус компанияларнинг ихтисослашган провайдерлари яратишади.

Coursera платформасига 2012 йилда асос солинган, фойдаланувчилари 64 миллиондан ортиқ, курслари 4500 дан ортиқ, мутахассисликлари 450дан ортиқ, 30дан ортиқ сертификатлар олиш имконияти мавжуд. Бутун дунёда Courserадан таълим олиш 100% дейдиган бўлсак, шундан 28% америкаликлар, бразилияликлар 43%, ҳиндистонликлар 8%, канадаликлар 3,6%, Буюк

Британия вакиллари 4,4%, австралияликлар 2%, испанияликлар 4%, россияликлар 2% ва бошқа мамлакатлар 5% атрофида фойдаланадилар.

EdX платформасига Гарвард ва Калифорния университетлари томонидан асос солинган- бу дунёнинг кўплаб университетлари билан ҳамкорлик қиладиган нотижорат очик таълим тизими бўлиб, у тьюторларга видео-маърузаларни ўқишга, талабаларнинг лойиҳавий жамоаларда биргаликдаги ишини ташкил этишга, олинган билимларнинг сифатини баҳолаш, уларни таҳлил қилиш ва масофавий таълим контентларини ишлаб чиқишга имкон берадиган воситалар тўпламига эга тизимдир. Яратилганидан ҳозиргача 55дан ортиқ курслари мавжуд.

Udacity Стэнфорд Себастьян Тран томонидан асос солинган нотижорат МООС ҳисобланади. Udacity платформадаги курсларнинг умумий сони 76тани, таълим олувчиларнинг (ўқишни тугатганлар) сони ўн минг кишини ташкил этди. Курслар 3 та: «Beginner» (дастлабки даража), «Intermediate» (оралиқ даража), «Advanced» (ривожланган даража) даражага ажратилиб, асосан, инглиз тилидаги курслар ҳисобланади. Минтақавий МООС лар миллий тилларда дарс берилади ва маълум бир мамлакат ёки минтақа муаммоларини ҳал қилишга қаратилган бўлади. Ушбу манбалар кўпинча давлат идоралари томонидан молиялаштирилади, масалан, Мексика Таълим вазирлиги MexicoX платформасини молиялаштиради, Франция Миллий Таълим Вазирлиги FUN (France Université Numérique) платформасини қўллаб-қувватлайди ва Ҳиндистон Инсон ресурсларини ривожлантириш вазирлиги NPTEL (National Programme on Technology Enhanced Learning)ни молиялаштиради ва шу мамлакатлар асосан ана шу платформадан фойдаланадилар [17].

Moodle (Modular Object Oriented Dynamic Learning Environment- Модульная объектно ориентированная динамическая учебная средаобъектга йўналтирилган модулли динамик ўқитиш тизими). Бугунги кунда Moodle

масофавий ўқитиш (LMS) тизимлари ичида кенг тарқалган бўлиб, энг кўп фойдаланувчилар ва ўқувчилар сонига эга ҳисобланади.

Moodle – Web муҳитида ўқитиш ва on-line режимдаги дарсларни ташкил қилувчи кучли педагогик дастурий мажмуа ҳисобланади. Тизимда мавжуд ўқитиш модуллари: Forums, Materials, Messenger, Chat, Exercises, Group work, Student tracking ва анча кўп бўлган бошқа модуллари мавжуд. Бошқа LMS лар сингари IMS, SCORM ва бошқа стандартларни қўллаб қувватлайди. Таҳлиллар

шунини кўрсатадики, бошқа LMS тизимларга қараганда энг кўп қўшимча плагин

ва модуллари мавжуд бўлган дастурий мажмуа айнан, Moodle дастурий мажмуаси ҳисобланади.

Moodle-бу масофавий ўқишни ташкил қилишда ва анъанавий ўқув жараёнини қўллаб-қувватлаш учун ишлатилиши мумкин бўлган таълим воситаларни ўз ичига олган ҳамда сайт контенти таркибини бошқариш тизимидир. Moodle тизимида яратилган масофавий контентга талаба кириши логин ва паролни киритиши ёки меҳмон сифатида жойлаштирилган ахборотлардан фойдаланиши мумкин.

Тьютор (ўқитувчи) томонидан фойдаланувчининг меҳмон сифатида курсга киришини фаннинг барча маълумотларини кўриш имкониятини ва унинг тестлар, топшириқлар ёки интерфаол маърузаларга ҳамда савол-жавоб форумларида иштирок этишини чекланиши мумкин. Moodle-тизимининг энг кучли томонларидан бири бу унинг фойдаланувчига кенг имкониятларни тақдим этишидир. Тизим ҳар қандай кенгайтмадаги компьютер файлларини - ўқитувчи ва талаба ўртасида ёки талабаларнинг ўзлари ўртасида алмашишни қўллаб-қувватлайди. Moodle дастуридан фойдаланувчилар қуйидаги ролларда иш бажариши мумкин:

Бошқарувчи - сайтда ва исталган курсда ҳаракатлана оладиган шахс, ўқув бўлими ва ички назорат бўлимининг ходими бўлиши мумкин;

Маъмуриятчи, курс яратувчиси - курсни тузиши ва унда ишлаш жараёнини ташкил этувчи;

Ўқитувчи-курсни материалларини яратиши, таҳрирлаши, талабаларни ўқитиши, таълим жараёнини кузатиб бориши, баҳоловчи шахс;

Талаба-дарс материалларидан фойдаланиб билим олиш ҳуқуқига эга шахс;

Меҳмон-агар меҳмонга рухсат берилса, ҳар қандай курсга кириш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин.

Электрон таълим муҳити қуйидаги тамойилларга амал қилиши лозим:

очиклик тамойили маълумотларнинг очик шаклда тақдим этилишини таъминланиши, фойдаланувчилар томонидан кўриниб туриши

интерфаоллик тамойили талабаларнинг ўқитувчи, ассистент билан, бирга, талабалар билан ҳам ҳамкорлик қилиши ва маълумот алмашишининг мавжудлиги;

эгиловчанлик тамойили ихтиёрий ёшда, ихтиёрий муҳитда талабалар гуруҳининг таълим олиш имкониятига эга эканлиги яъни вақт фазода эгиловчанлиги;

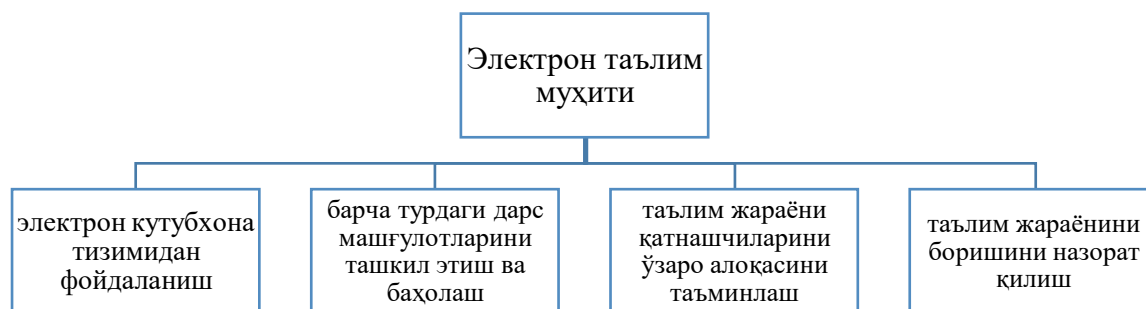
тизимлилик тамойили, ўқитувчи томонидан бериладиган, ўқувчи томонидан ўрганилаётган билимларни тизимли (бирин-кетин) эгаллаш, билимларни тизимли шакллантириш мумкинлиги;

бир бутун бўлиш тамойили ўқув жараёни мақсадга йўналтирилиб, бир бутун шаклда лойиҳалаштирилганлиги. Бир бутунлик ўқув жараёнининг қонуний тузилиши бўлиши билан бирга, таълимнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларини бирлигини ифодалайди, билим, кўникма ва малакаларни биргаликда, бир тизимда ривожланиши, тўлдирилиши. юқори сифатли материалларни танлаш имкониятининг мавжудлиги тамойили. Глобал тармоқ-интернетнинг, ахборот технологияларининг ҳар бир синфхона, аудитория ва хонадонларга кириб бориши талабалар учун ўрганилаётган

билимлардан тили равон, мазмунан тушунарли, ўзлаштириши осон, қулайларини танлаш имкониятини бераётганлиги;

модуллилилик тамойили, ўқув материалларининг мантиқан тугалланган модуллар кўринишида тақдим этилиши;

бир-бирига мослик тамойили, ўқув материалларини мослаштириш, масалан, Moodle тизимида матнли тестларни .gift форматда импорт қилиш (алмаштириш), ёки матнли маълумотларни .doc(x) шу билан бирга pdf форматда контентга жойлаштириш ва ҳ.к.

1-расм. Электрон таълим муҳити тузилмаси

Таълим жараёнини боришини назорат қилишда ўқув материалларининг ўқув дастурига мослиги, дарсларни ўз вақтида ўтилиши, талабаларнинг ўз вақтида баҳоланиши инобатга олинади.

Электрон таълим муҳитининг таркибий қисми: маъмурий- ташкилий, техник-технологик, таълим бериш, методик ёрдам ва таълим натижаларини кузатиш ва баҳолаш каби таркибларни ўз ичига олади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, таълимни модернизация ва ислоҳ қилиш жараёнлари касбий таълим тизимида, айниқса, яққол намоён бўлади. Бу ерда дарс бериш жараёнида янги технологиялар таълим сифатини ошириш мақсадида доимий равишда жорий этиб борилиши зарур. Ўз-ўзидан равшанки, таълим тизимини ислоҳ қилиш жараёни мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларнинг зарурий омили ҳисобланади ва доимий характерга эга. Бу жараёнда таълим сифатини таъминлашда илғор хорижий

тажрибалар ва модулларни татбиқ этиш устувор вазифалардан бири бўлиб қолиши жуда муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Moodle тизимидан олий таълим учун оммабоп фойдаланиш. <https://moodle.com/solutions/higher-education/>. Электрон манба. 2020 йил 26 декабрда мурожаат этилган. Электрон таълим ресурсларига умумий талаблар. – ОЎМТВ, 2013. -10, 14-б.

2. Hodiyev B. «Kadrlar tayyorlash milliy tizimining yuksak samaralari». <http://nauka.uz/yangiliklar/ta-lim-yangiliklari/408-kadrlar-tajjorlash-millij-tizimining-yuksak-samaralari.html>.